

Minnetale over Odd-Bjørn Fure

Holdt på møte
15. juni 2023

Av Fredrik W. Thue

Professor Odd-Bjørn Fure døde 22. desember 2022, 80 år gammel. Med ham har det norske historiefaget mistet en usedvanlig belest og solid *scholar* og offentligheten en sterk og kompromissløs stemme. Fra 1986 virket han som førsteamanuensis i historie ved Universitetet i Bergen og fra 1998 til 2002 var han professor samme sted. Fra 2002 til 2012 var Fure direktør ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. Etter fylte 70 år fortsatte han sitt arbeid på dette feltet som prosjektleder for det NFR-finansierte forskningsprosjektet *Demokratiets institusjoner i møte med en nazistisk okkupasjonsmakt*. Han ble medlem av Det Norske Videnskaps-Akademi i 2004.

Odd-Bjørn Fure ble født i 1942 som yngstemann i en søskenflokk på ti på det veiløse bruket Ytre Fure. Foreldrene, Peder og Bertine Fure – begge født på 1800-tallet – var dypt religiøse, men samtidig verdensåpne og åpne for moderne nyvinninger. For å overleve som fiskerbonde ytterst ved det lumske, men grøderike Stadhavet måtte man etter Odd-Bjørns eget utsagn forene egenskapene til en seig fjording og en lynrask panter. Midt i en livsform preget av hardt arbeid og farefulle ferder ut til nøter og garn stod også lesningen og de boklige sysler høyt i kurs i barndomshjemmet.

Odd-Bjørn Fure hører trolig til de siste i Norge som vokste opp med ambulerende skole. I to uker kom læreren og de andre elevene ut til Ytre

Fure, to uker måtte ungene der klyve flere kilometer langs bratte fjellsider og steinete strender til en klassisk liten skolestue på klyngetunet Indre Fure, og så var det to uker skolefri for barna på Ytre Fure mens undervisningen foregikk på Drage lenger inne på Stadlandet. Etter ettårig realskole på Syvde noen mil fra Stad fulgte mer hybelliv og skolegang ved det toårige Hordaland fylkeskommunale gymnas i Bergen. Denne skolen må ha vært litt av et akademisk settefiskanlegg, for bare i hans klasse skulle fire av elevene bli professorer eller førsteamanuenser ved Universitetet i Bergen.

I tilbakeblikk kan Fures livsløp fremstå som et nesten overtypisk eksempel på hvordan såkalt evnerik ungdom av den første etterkrigsgenerasjonen forlot sitt oppvekstmiljø og bidro til å gjøre de tradisjonstyngede universitetsmiljøene til spennende og samtidig konfliktfylte smeltedigler. Å skulle finne sin vei i spenningsfeltet mellom to helt ulike og ofte motstridende verdener ble for mange en radikaliserende erfaring. Så også for den unge Odd-Bjørn. Samtidig synes det å ha vært noe faglig fruktbart i denne erfaringen. Med en far som var 54 år da han var født, og med oppvekst i en livsform som hadde dype røtter i fortiden, ble han en mann som levde i flere tidsaldre samtidig. Dette tror jeg må ha gitt viktige impulser til hans historiske forskning og tenkning.

Odd-Bjørn Fures vei til doktorgraden i historie var minst like oppsiktsvekkende, sett fra dagens akademiske verden, som hans vei fra ambulerende grendeskole til examen artium. Med sin enorme lesning, store ambisjoner og en til tider nesten lammende selvkritikk ble det vanskelig å passere slike pragmatisk avgrensede milepæler som grunnfag, mellomfag og hovedfag. I 1984 avla han doktorgraden uten å ha tatt en eneste av disse eksamenene i historie. Temaet for avhandlingen så vel som dens omfang var generasjonstypisk: radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse i årene etter 1918. En sentral konklusjon i dette arbeidet var at Martin Tranmæl og hans ideologiske falanks manglet den samfunnsforståelse og de taktisk-politiske evner som skulle til for å gjennomføre en sosialistisk revolusjon. Borgerskapet og de etablerte samfunnsinstitusjonene møtte på sin side truslene med en fleksibel og vel koordinert taktikk som effektivt tok vinden ut av arbeiderbevegelsens revolusjonære seil. Avhandlingen ble sagt å reflektere en leninistisk forståelse av hva som skulle til for å gjennomføre en sosialistisk revolusjon. Men uansett hvilke politiske synspunkter som måtte ha motivert avhandlingens problemstilling, var den skrevet i en streng vitenskapelig stil uten antydning til ideologisk retorikk, og konklusjonene ble begrunnet og lot seg vurdere på rent historiefaglige premisser.

Som opptakt til denne grundige studien, og som en slags funksjonell

ekvivalent til den manglende hovedoppgaven, publiserte Fure i 1976 en historiografisk artikkel i åpningsnummeret til det nye *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, der han også satt i redaksjonen. Både tittelen og innholdet utsier noe sentralt om Fures intellektuelle stil, og var typisk for en måte å arbeide på som skulle komme til å prege hele hans historiefaglige virke. Jeg tillater meg derfor å dvele et øyeblikk ved dette ungdomsarbeidet, som det ellers kanskje ikke ville være så naturlig å løfte frem i en minnetale.

Artikkelen bar tittelen «Synspunkter og historieteoretiske tendenser i forskningen om den norske arbeiderklasse og -bevegelse i den radikale fase 1918—1933». Den tok sitt utgangspunkt i historikeren Edvard Bull den eldre klassiske artikkel om arbeiderbevegelsens utvikling i Norge, Sverige og Danmark i årene 1914—1920. Bulls problemstilling var hvorfor norsk arbeiderbevegelse hadde utviklet seg i en mer radikal og revolusjonær retning enn den svenske og danske. Etter å ha gjennomgått den senere forskningen på feltet og systematisert dens ulike tendenser, konkluderte Fure med at Bulls historiematerialistiske analyse fra 1922 befant seg på et vesentlig høyere teoretisk nivå enn all forskning som var gjort på dette problemfeltet i det påfølgende halve århundret. I motsetning til senere forskere hadde Bull ifølge Fure operert med

en ramme som fanger inn samfunnet som totalitet, en dialektisk oppfatning av forholdet mellom de formasjoner som utgjorde denne totalitet og hvor det økonomiske nivå utgjorde den dominerende instans og oppfatningen av samfunnet som en sammensatt og kompleks formasjon – en oppfatning som griper det dynamiske forhold mellom strukturer, situasjoner og begivenheter.

Her er det flere ting å legge merke til. For det første en uvanlig sterk trang til å systematisere og ta stilling til den samlede kunnskapssituasjonen på et historisk problemfelt før man går i gang med egen forskning. For det andre en sterk opptatthet av det vi kunne kalle historieforskningens teoretiske grammatikk, og især av prinsippene for å bygge opp omfattende samfunns-historiske synteser der begivenheter og situasjoner settes i systematisk sammenheng med grunnleggende strukturelle trekk og endringsprosesser. Og for det tredje, i nær tilknytning til det foregående punktet, en uttalt kritisk holdning til dominerende tendenser i etterkrigstidens norske historieforskning, som han gjerne oppfattet som nærsynt, begivenhetsorientert og lite teoretisk potent.

Disse tre intellektuelle karaktertrekkene kom til å øve en bestemmende

innflytelse på Odd-Bjørn Fures videre virke som historisk lærer, forsker, veileder og forskningsleder. Etter doktorgraden fulgte et studieopphold ved L'École des Hautes Etudes en Sciences Sociales i Paris, der han satte seg inn i Annales-skolens program om en «totalhistorie» med utgangspunkt i de dyptliggende samfunnsstrukturene. Ved hjemkomsten til Bergen var han full av entusiasme for denne franske historikerskolen, og gjorde inntrykk på oss studentene ved ubesværet å bruke uttrykk som «det totale ensemble av kulturelle ytringsformer» i akademisk dagligtale. I det utpreget empiriske og nokså konsensusorienterte historikermiljøet i Bergen fremstod Fure i det hele tatt som noe av en *outlier*, med sin kontinentale akademiske stil, sterke teoretiske orientering og kritiske syn på etterkrigstidens norske historieforskning. Hans kontor lå da også et stykke unna Historisk institutt, i en eldre bygning universitetet disponerte bak Museet og Botanisk hage. En papirlapp ved ringeklokken forkynte: «Sigrun Kvamme: ring én gang. Nils Kolle: ring to ganger. Odd-Bjørn Fure: ring tre ganger. Georg Johannesen: Ring oftere!!!» Vi var etter hvert ganske mange, vi som med en viss frykt og beven ringte tre ganger for å få tilbakemelding på våre kapittelutkast. Odd-Bjørn forventet den samme selvstendighet og utholdenhet hos sine kandidater som han selv hadde utfoldet gjennom sitt udelte doktorgradsstudium. Men han kjente nok også igjen mange av steinene på vår vei.

Som moden forsker kom Fure til å konsentrere seg om to større prosjekter. Det første var bindet om mellomkrigstiden i verket Norsk utenrikspolitikk historie, der hans teoretiske og samfunnshistoriske fordringer fikk bryne seg både mot sjangerkrav og mot et utenrikspolitisk forskningsmiljø som i stor grad representerte nettopp slike empiriske tilnærminger og problemorienteringer han hadde rettet sitt kritiske skyts mot. Fure ville bort fra forskningstradisjonens tendens til å prioritere sikkerhetspolitikken og betrakte norsk utenrikspolitikk i mellomkrigstiden ensidig som en forhistorie til 9. april. Og han ville studere utenrikspolitikk i dens dynamiske sammenheng med innenrikspolitikk og med utviklingstrekk i det norske samfunnet som helhet. Resultatet ble en solid, nyskapende fremstilling som høstet betydelig anerkjennelse blant verkets anmeldere.

Det andre store prosjektet var knyttet til oppbyggingen av Holocaust-senteret og dets fagmiljø for forskning og formidling. Med dette tok Fures akademiske karriere en ny vending. Etter mange år som historisk forsker og lærer i relativ *Einsamkeit und Freiheit* fikk han nå utfolde en annen side av seg selv, som institusjonsbygger med klare målsettinger og realpolitisk sans. Avgjørende for dette omskiftet var at han i 1997 foretok et krast offentlig oppgjør med Hans Fredrik Dahls lefling fra Dagbladets spalter med den

notoriske Holocaustfornekteren David Irving. Pamfletten *Kampen mot glemnelsen* og mediedebatten som fulgte gjorde Fure landskjent. To år senere skrev han et bokkapittel der han påpekte at norsk okkupasjonsforskning systematisk hadde unngått vanskelige temaer som kunne være egnet til å utfordre den norske nasjonale selvgodheten. Tiden var overmoden for en norsk *Vergangenheitsbewältigung*, hevdet Fure, som antydte at årsaken til berøringsangsten måtte søkes i en svakt konsolidert norsk nasjonal identitet. Med adresse til skikkelser i den revisjonistiske gråsonen tilføyde han: «Dette felt bør ikke overlates til personer med en vinkling som er egnet til å diskreditere frihetskampen.»

Denne artikkelen kan leses som en opptakt til det siste prosjektet Fure var engasjert i, som prosjektleder for *Demokratiets institusjoner i møte med en nazistisk okkupasjonsmakt* med særlig ansvar for dets teoretiske og komparative perspektiver. Innenfor okkupasjonstidens historie kan vi i ettertid også fastslå at Fures program faktisk er blitt fulgt opp av det historiefaglige miljøet så vel som av amatørhistorikere og den bredere offentligheten. Holocaustsenteret er åpenbart en viktig faktor i denne sammenheng, men samtidig satte Fure her presise ord på en voksende uro med myten om krigen. Ikke minst viktig var det at Fure bidro til å løfte de nasjonalt ubehagelige problemstillingene ut av de mer revisjonistisk orienterte amatørhistorikernes forståelseshorison og inn i den seriøse historieforskningen.

I 2002, samme år som han tiltrådte som direktør ved HI-senteret, skrev Fure en bred oversikt over nyere tendenser i den internasjonale forskningen på Holocaust og beslektede folkemord og grusomheter begått av det tyske nazistiske regimet under andre verdenskrig. Den norske akademiske offentligheten ble her introdusert for en svært omfattende litteratur og for perspektiver og innsikter som til dels hadde vært lite fremme i Norge. Blant annet viste Fure til en rekke nyere studier som avdekket de akademiske elitens sentrale rolle i planleggingen av folkemord og massive folkeflyttinger som en del av den såkalte *Generalplan Ost*. Denne artikkelen, som jeg hadde gleden av å være med på å utgi som medlem av redaksjonen i *Nytt Norsk Tidsskrift*, viste etter min mening Fure på sitt aller beste: Internasjonalt og komparativt orientert, massivt belest med en imponerende systematiserende evne, og samtidig preget av det intellektuelle og etiske alvor saken selv påkalte. Interessant er det også å merke seg at Fure her viste stor forståelse for det synspunkt at Holocaust var et tema av en slik art at det unndro seg enhver normal historisk forståelse. For ham var dette ellers en utypisk holdning. Arbeidet med dette rystende temaet syntes å ha beveget ham også historieteoretisk.

Samtidig kan man kanskje si Odd-Bjørn i denne avsluttende delen av sin arbeidsdag vendte hjem til noen viktige utgangspunkter, og det i en dobbel forstand. For det første kom han tilbake til et forskningsfelt som var sterkt tyskdominert. Selv om han hadde en frankofil åre, var hans akademiske stil tross alt mer tysk enn fransk. For det andre fikk han nå utfolde seg fullt ut som det *handlingsmennesket* han var innenfor den akademiske verden. Det tror jeg tilfredsstilte et dypt behov hos ham.

De siste par-tre årene av sitt liv ble Odd-Bjørn rammet av Alzheimer, en snikende sykdom som gradvis fratok ham de evnene som hadde gjort ham til den han var. Det siste halvåret tilbrakte han ved Seljetunet omsorg og rehabilitering. Jeg var så heldig å få treffe ham en siste gang i september 2022. Han var da tilsynelatende i godt humør, men orket bare å snakke i en halv time. Han er gravlagt ved Selje kirke, et par mil inn i fjorden fra barndomshjemmet i havgapet.

Odd-Bjørn Fure spente buen høyt; han stilte teoretiske fordringer til historieforskningen som kunne virke nesten umulige å innløse. Det var ingen spøk å få høre som fersk hovedfagsstudent at hvert ord i avhandlingen skulle *stå som hogd stein i mur* – et uttrykk han forresten hadde lånt fra Jens Arup Seip. Men han tok også gjerne superlativene frem når han var begeistret over noe han syntes var virkelig godt. Han hadde en karakteristisk, brummende latter som ofte satt løst. Den vitnet om et robust menneske som gledet seg over tilværelsen, og som evnet å stå oppreist når stormen raste. Slik vil jeg og mange andre huske ham, med glede og i takknemlighet.

Vi hedrer Odd-Bjørn Fures minne.